

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

**AŞK HİKÂYELERİNDE LİRİZM:
FARSCA VE TÜRKÇE MESNEVİLERDE GAZELİN KULLANIMI***
**THE LYRIC IN THE ROMANCE:
THE USE OF GHAZALS IN PERSIAN AND TURKISH MASNAVIS**

Prof. Dr. Robert DANKOFF

Chicago Üniversitesi, Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü

Çev: Güler DOĞAN AVERBEK

Özet: Bu çalışmada Fars ve Türk edebiyatlarında mesnevi türü, lirik parçalar, özellikle gazel ihtiva etmesi bakımından ele alınıp değerlendirilecek ve bir takım yargılara varılacaktır. Hâssaten aşk mesnevileri üzerine değerlendirmelerde bulunulan bu çalışmada gazel ihtiva eden ilk dönem Fars mesnevileri incelenecek, mesnevi hakkında bilgi verildikten sonra gazellerin hangi hadiselerde karşımıza çıktığı belirtilecek; yeri geldikçe mesneviler, Türk edebiyatındaki taklit eseri ile mukayese edilecektir. Fars edebiyatında Nizâmî'nin de etkisiyle pek ilgi görmemiş olan gazel ekleme geleneğinin Türkçe aşk mesnevilerinin alâmet-i fârikası olduğu tesbiti yapılacak ve ilk Türkçe aşk mesnevilerinden itibaren Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'una kadar mesnevilerin seyri ve kademe kademe karşımıza çıkan yenilikler mesneviler üzerinden değerlendirilecek ve çalışmanın sonunda, mesnevilerde gazel kullanımının Fars edebiyatında devam etmemiş olmasına rağmen Türk edebiyatında itibar görmesinin nedenleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Dîvân Edebiyatı, Fars Edebiyatı, Mesnevilerde Gazel Kullanımı

Abstract: In this study, masnavis will be evaluated in terms of the use of lyrical parts, especially ghazals in Persian and Turkish literatures and assessments will be made. The study deals with the masnavis and ghazal insertions in early Persian romances. After giving information about masnavis the incidents which the lyric insertions were made will be reported. Persian masnavis will be compared with their Turkish imitations. In Persian literature, Nizâmî eschewed the ghazal insertion and in the subsequent Persian tradition poets didnot use ghazals in masnavis but ghazal insertions has been considered a hallmark of the Turkish masnavi tradition. From the early Turkish romances to the time of *Leylâ ve Mecnûn* of Fuzûlî ghazal insertions and innovations in masnavis will be evaluated. At the end, judgments on the use of ghazals both in Persian and Turkish literatures will be made.

Keywords: Ottoman Classical Literature, Persian Literature, Use of Ghazals in Masnavis

* Makalenin aslı: "The Lyric in the Romance: The Use of Ghazals in Persian and Turkish Masnavis," *Journal of Near Eastern Studies*, 43/1 (1984): 9-25 [Yeniden basım: Robert Dankoff, *From Mahmud Kaşgari to Evliya Çelebi: Studies in Middle Turkic and Ottoman Literatures* (İstanbul: Isis, 2008): 207-227]. Robert Dankoff, Türk Edebiyatı Profesörüdür.

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

İslâmî edebiyatta, kısa ve kafîye örgüsü aa/ba/ca... şeklinde olan şiirler gazel veya kaside, her beyti kendi içinde kafiyeli, epik, lirik, didaktik karakterdeki uzun şiirler ise mesnevi olarak isimlendirilir. Her iki sahada da uzmanlaşmış olan Mevlânâ Celâleddin-i Rumî, bu iki nazım şeklini bir arada kullanmaktan imtina etmiş, ardında 3000 gazel ihtiva eden bir dîvân ile 26.000 beyitten müteşekkil bir mesnevi bırakmıştır. Firdevsî'nin 60.000 beyitlik eseri *Şeh-nâme*'nin akışı da herhangi bir gazel ile inkitâyaya uğratılmamıştır. Bu kabilden tasavvufî/öğretici ve epik pek çok mesnevi görmek mümkündür.

Aşk hikâyelerine baktığımızda ise durum biraz karmaşıktır. XI. asırda, Fars aşk mesnevilerinin öncüsü olarak karşımıza çıkan Ayyûkî, mesnevinin akışına gazel dâhil etmiştir (aş. bk.). Ayyûkî'nin Türk edebiyatındaki taklitçisi Yûsuf-ı Meddâh da XIV. asırda bu usulü takip etmiş ve sonraki dönem Batı Türkçesi aşk mesnevileri geleneğinde gazel kullanımı o derecede mutad bir vasıf hâline gelmiştir ki

bu durum Türkçe aşk mesnevilerinin alâmet-i fârikası olarak telakki edilmiştir (Gibb, 1900-9: c. 2, 173; Ateş (1979): 132). Fakat XII. asırda mesnevi nazım şekline damgasını vuran Nizâmî, mesnevilerine gazel eklemekten sakınmış; bu sebeple onu takip eden Fars geleneğinde –bilhassa Emir Hüsrev¹ ve Câmî'de- olduğu kadar Doğu Türkçesi geleneğinde de –Kutb ve Nevâ'î, ayrıca Batı Türkçesinde eser veren Fahrî- niteliği değişmeyen aşk mesnevileri epik ve dinî mesnevilerle aynı yalınlıkta yazılmıştır.

Farsça mesnevi geleneğine hâkim olan bu kuralın bir istisnası Selmân-ı Sâvecî'nin *Cemşîd ü Hurşîd* (763/1362) adlı eseridir. Nisbeten kısa olan (2700 beyit) bu mesnevi, 45 gazel, 18 kıt'a, 21 rubâ'î ve 1 müfred (mesneviden farklı bir vezinde yazılmış beyit) olmak üzere toplamda 85 parça ihtiva eder ki bu da böylesine kısa bir mesnevinin tamamen lirik şiir

¹ *Hamse*'sinde bazı mesnevîlerde gazeller yer alır (Rypka, 1968: 259), *Nüh Sipîhr* adlı eserinde, alışlagelmemiş bir biçimde her bölümün sonunda bir tane olmak üzere toplam dokuz gazel mevcuttur.

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

eklemeleriyle memlû olduğunu gösterir.

Anlaşılan o ki Selmân-ı Sâvecî kendisine,

Zi-her cins-i hikâyet der hem âmiz

Zi-her nev'î gazelhâ'î ber engîz

(Her türlü hikâyeden bir tutam ekle

Her tür gazelden bir parça karıştır, 1969:

12, beyit 9)

diyen hâmisinin geleneğe uymayan bu emrini yerine getirmektedir. Basit söyleyişle eserin bazı bölümlerinde anlatı, inci ipine dizilerek bir araya getirilmişçesine lirik parçalarla karışık bir hâlde sunulmuştur. Bu usulünün Farsçada takip edilmemesine rağmen Selmân'ın mesnevisinin Türkçede Ahmedî (806/1403) ve Cem Sultan (881/1476-77) tarafından olmak üzere en az iki taklidinin yazılmış olması şaşırtıcıdır. Bunlardan ilki ve 85 gazel, 5 kıt'a (üçü Arapça), 2 musammat ve farklı vezinde 1 mesnevi olmak üzere 93 manzum parça ihtiva eden 4800 mısradan müteşekkil bir metindir.

Ahmedî kendisine

Gazellerle müretteb eyle anı

K'ışidenün sevine cism ü cânı (beyit 401)

diyen hâmisinin emrini takip ediyor gibi davranmaktadır (Ahmedî mahlasını sadece gazellerin birinde kullanmıştır, 1975: 145, beyit 1399).

Belirgin diğer bir istisna ise Mektebî'nin *Leylî ve Mecnûn* (895/1489-90) adlı mesnevisidir. Rypka'nın kanaatine göre (1968: 213) bu “çalışma lirik gazel ekleme hususunda yeni tesirler oluşturmada başarılı sayılabilir. Sonraları bir şekilde Fuzûlî tarafından taklit edilmiştir...” Ne var ki Fuzûlî, Türkçe gelenekte eser verdiği için Mektebî'nin örneğine ihtiyaç duymamaktadır ve Mektebî'nin, Fuzûlî'nin aşk mesnevileri tasavvurunda mühim bir tesirinin olması mevzubahis değildir (bk. Levend, 1959: 267). Mektebî'nin mesnevisindeki 2 gazelden ilki Leylâ'nın Mecnûn'a gönderdiği mektubun sonunda (1964: 116), ikincisi ise Mecnûn'un cevabının sonunda (1964: 121) yer alır. Mesneviyle aynı vezinde olan bu iki gazelin kafiyeleri farklıdır ve mahlasları yoktur. Tesbit edilen özellikler, sözkonusu

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

iki gazeli Fuzûlî ile zirvesine ulaşan (aş. bk.) Türk mesnevi geleneğinin benzer metinlerindeki gazellerden ayırmaktadır. Bunlar daha ziyade, Farsçada *Deh-nâme* olarak adlandırılan ve genellikle sonunda gazel bulunan mesnevi şeklindeki aşk mektuplarını ihtiva eden eserlerden devşirilmiş özellikler gibi görünmektedir (bk. Gandjei, 1971).

*

Ayyûkî'nin *Varka ve Gülşâh* (1030?'dan önce) adlı mesnevisini yayına hazırlayan Zebîhullah Safâ değerlendirmesinin ix. sayfasında şöyle diyor:

Bu şiirde, gazel şairlerinin yazış tarzına uygun olarak her beytin son mısraı kafiyeli ve mesnevi ile aynı vezinde (mütekârib) birkaç gazel bulunuyor. Bu Fars edebiyatında yeni bir tarz. Bana göre bunun esas nedeni, Varka ve Gülşâh efsanesinin aslı olan (aşağıda tartışılan) 'Urve ve 'Afrâ' hikâyesidir [s. x, Agânî, Beirut, c. 20, s. 366-79'da zikrediliyor]. Bu hikâyede de olduğu gibi kadim Arap geleneğinde bir hadisenin açıklanmasına âşıkane

beyitler ile hüznü gazellerin eşlik etmesi Arap şair 'Urve'ye nisbet edilir. Efsaneyi Fars şiirine aktaran müellif de âşıkane beyit ve şiirlere tesadüf ettiği yerlerde mesnevinin akışına gazel eklemiştir.

Bu gazeller büyüleyici (*latîf* ve *dil-engîz*) etkiye sahiptir ve Farsçada metnin akışına eklenerek günümüze kadar ulaşan en eski gazeller arasında yer alır...

Eserde yer alan on gazel şu şekilde sıralanabilir:

1. Rebî' ibn Adnân'ın Gülşâh'a gönderdiği mesajdaki gazel (beyit 13)
2. Varka'nın Gülşâh'ı kaybetmesi üzerine ağlayıp feryat etmesi (beyit 15)
3. Varka'nın Rebî' ile savaşmak üzere yola çıkması ve Gülşâh'ı kurtarmaya yemin etmesi (beyit 17)
4. Rebî''in savaşta kendini övmesi (beyit 20)
5. Savaşta babasını kaybeden Varka'nın matem etmesi (beyit 27)

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

6. Şam Hükümdarı ile nişanlanan Gülşâh'ın Varka için gazel söylemesi (beyit 75)
7. Gülşâh'ın öldüğüne inanan Varka'nın mersiye söylemesi (beyit 81-82)
8. Aşk hastalığını tedavi etmesi için Varka'nın hekime yalvarması (beyit 108)
9. Varka'nın son nefesini vermeden önce Gülşâh'a içini dökmesi (beyit 110)
10. Varka'nın ölümünü duyan Gülşâh'ın ağıt yakması (beyit 112)

En erken Batı Türkçesi aşk mesnevisinin, ilk Farsça aşk mesnevisinin taklidi olması muvafıktır. Yûsuf-ı Meddâh'ın *Varka ve Gülşâh* (743/1342) adlı mesnevisi, farklı bir vezin ile (remel 1) yazılmasının haricinde, anlatının kurgusu ile gazellerin yerleşimi ve işlevleri açısından değerlendirildiğinde pek çok detayda da Farsça modelinden ayrılmaktadır.² Şöyle ki, Ayyûkî'nin mesnevisinde (1964: 54-56) iki âşık arasında karşılıklı yeminler edilir,

² Tarih için *Journal of Turkish Studies* (TUBA) 2 (1978):146'da yayınlanan Yûsuf-ı Meddâh değerlendirmeme bakınız (ed. G.M. Smith). Vezinler için makalenin sonundaki listeye bakınız.

Varka'nın Gülşâh'a bir yüzük verdiği acıklı bir ayrılma sahnesi yaşanır; Yûsuf-ı Meddâh'ın uyarlamasında ise Varka önce yüzüğü verir (beyit 326-27), sonra bir gazel söyler ve ayrılık sonrası Gülşâh aynı kafiyeyle bir gazel söyler. İki gazelin ortak bir kafiye ile bir çift oluşturarak birbirine bağlanması (Aşağıdaki incelemede parantez içinde belirtildi) belli ki Yûsuf-ı Meddâh'ın getirdiği bir yeniliktir ve Türk şairler tarafından geniş bir uygulama sahası bulmuştur. Yûsuf-ı Meddâh'ın gazelleri, Ayyûkî'ninkiler gibi basit ve anlaşılması kolay gazellerdir ve Yûsuf-ı Meddâh'ın gazelleri işleme tarzı, selefiyle kıyaslandığında aynı sanatkâranelik gözlenmektedir.

1. Benî Amr tarafından esir edilen Gülşâh'ın, kendisini kurtarması için Allah'a yakarması (beyit 125)
2. Yemen'e doğru yola çıkan Varka'nın Gülşâh'a gazel söylemesi (beyit 331)
3. Gülşâh'ın, Varka'nın ayrılışı üzerine şikâyet etmesi (beyit 346)

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

4. Anter'in siyahi kölesinin elinde olan Varka'nın, Gülşâh'a gazel söylemesi (beyit 667)
5. Hükümdar Muhsin ile nişanlanan Gülşâh'ın, Varka'nın yüzüğünü cariyesine vermesi ve kaderine üzülerek Allah'a yakarması (beyit 953)
6. Gülşâh'ın öldüğüne inanan Varka'nın kendini öldürmesinin engellenmesi ve Varka'nın gazel söylemesi (beyit 1031)
7. Varka'nın, hüznü durumlarından ötürü Gülşâh'a ağlaması (beyit 1347)
8. Gülşâh'tan ayrılmak üzere olan Varka'nın gazel söylemesi (beyit 1402)
9. Gülşâh'ın cevabı (beyit 1410)
10. Varka'nın, Gülşâh olmadan yaşayamayacağından canını alması için Allah'a yalvarması (beyit 1442)
11. Gülşâh'ın, Varka'nın kabri başında kendini öldürmeden önce mersiye söylemesi (beyit 1517)

Bu iki eser üzerine derinlemesine bir inceleme yapmadan evvel³ hikâyenin özetini vermek faydalı olacaktır. Aynı asil

³ Takip eden değerlendirme çoğunlukla Judith Wilks'in çalışmasıdır.

Arap kabilesine mensup olan Varka ve Gülşâh, çocukluklarından itibaren ayrılmaz iki arkadaşlardır ve birbirleriyle nişanlılardır, ancak düğün gecelerinde Gülşâh, rakip kabilenin reisi tarafından kaçırlır. Varka, Gülşâh'ı kurtarır fakat takip eden çatışmada babasını kaybeder. Şam Hükümdarı, Varka yerine Gülşâh'ı kendisine nişanlamaları hususunda Gülşâh'ın ebeveynini ikna eder. Gülşâh, Şam yolunda kensine eşlik ettiği hükümdarı, bu ilişkiyi platonik bir şekilde sürdürmeyi kabule zorlar ve Varka'ya sadık kalır. Bu sırada Gülşâh'ın ailesi, gömdükleri bir koyunu Gülşâh'ın kabri olarak Varka'ya bildirir. Derin bir matem süreci sonrasında hakikati öğrenen Varka Şam'a gider. Hükümdar, âşıkların buluşmasına müsaade eder fakat Varka, Gülşâh'la kocası arasına girmemesi gerektiğini düşünür. Avare şekilde dolaşan Varka bir hekime rastlar. Hekim, Varka'nın hüznünün yegâne ilacının maşuku ile vuslat olduğunu söyler. Bu imkânsızdır ve Varka kahrından ölür. Varka'nın ölümünü duyan Gülşâh da son

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

nefesini verir (Yûsuf-ı Meddâh'ın eserinde kendi canına kıyar).

Hikâyenin ilk bölümünde gazellerin farklı olaylarda karşımıza çıkması (A. 1-5, Y. 1-4) müelliflerin yaklaşımlarındaki farklılıkları yansıtmaktadır. Ayyûkî'nin *Şeh-nâme* vezninde kaleme aldığı mesnevisi bariz şekilde kahramanâne bir edaya sahiptir. İlk gazellerden biri Varka'nın rakibinin savaşta böbürlenmesi esnasında karşımıza çıkar ve yoğun bir şekilde İslamiyet öncesi Arap şiirini anımsatır. Diğerleri ise Varka'nın müteveffa babasının cengâverliğini methettiği şiidir. Baştan sona anlatının kahramanâne yönlerince ikinci plana itilen aşk hikâyesinde yer alan on gazelin sadece ikisi Gülşâh tarafından, ikisi ise Varka'nın rakibi tarafından söylenir. Yûsuf-ı Meddâh ise eserini büyük hayranlık duyduğu (bk. beyit 1604) Mevlânâ'nın *Mesnevî*'siyle aynı vezinde kaleme almıştır ki bu durum hikâyenin romantik ve ahlâki yönlerinin vurgulanmasına imkân tanımaktadır. Varka'nın, Yûsuf-ı Meddâh'ın mesnevisinde gazel söylemeyen ve

Gülşâh'ı övdükten sonra istediğini alamayınca bayağı tehditler savuran rakibi, Ayyûkî'deki mukabiline nazaran pek asil sayılmaz (beyit 97-117). Burada Varka'nın, babasının kahramanlığına düzdüğü methiye azalmış ve birkaç beyte dağılmıştır (beyit 185, 194-195). İlki ve sonuncusu olmak üzere on bir gazelin beşini söyleyen Gülşâh'ın rolü oldukça genişlemiştir.

Hikâyenin sonraki bölümünde farklılıklar daha az belirgindir. Gazelin söylenme gerekçeleri dahi bir şekilde tesadüf etmektedir. Her iki versiyonda da gazeller iki can alıcı olayda karşımıza çıkmaktadır: Gülşâh'ın nişanlanması (A. 6, Y. 5) ki Varka'nın ölümüne neden olur; Varka'nın ölümü (A. 9, Y. 10) ki Gülşâh'ın ölümü ve hikâyenin neticelenmesine yol açar. Ancak diğer gazeller iki anlatıda nisbeten farklı noktalarda ortaya çıkmaktadır. Gülşâh'ın ölümünün Varka'ya bildirilmesi ve Varka'nın sahte mezarı ziyaret etmesi üzerine söylenen şiirler (A. 7, Y. 6) ile Gülşâh'ın Varka'nın ölümünü öğrendiğinde ve mezarını ziyaret ettiğinde

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

söylediği şiirleri (A. 10, Y. 11) karşılaştırdığımızda her iki durumda da Ayyûkî'nin gazeli, âşıkın, maşukunun ölüm haberini almasıyla duyulan ıstırabın ilk anına yerleştirdiğini ve kabir başındaki konuşmayı mesnevi biçiminde devam ettirdiğini görüyoruz. Yûsuf-ı Meddâh ise bunun aksine gazeli aksiyonun en dramatik noktasına yani mezar başı sahnesine yerleştirmektedir. Yûsuf'un gazelleri genellikle kurgudaki önemli gelişmeleri vurgulamaya ve karakterlerin yürek taşkınlıklarını izhar etmeye hizmet etmektedir. Ayyûkî'nin bazı gazelleri kriz anında ortaya çıkarken (A. 6, 9) daha ziyade ve alışılmış bir şekilde gazeller, büyük hadiselerin biraz uzağına (A. 7, 10) veya karakterlerin duygu yoğunluğu yaşadığı zamanlara yerleştirilmiştir; fakat bunlar hikâyenin kurgusunda daha az hayati öneme sahiptir (A. 1-5, 8). Ayyûkî kriz anlarına gazel yerleştirmenin ihtiyari olduğunu düşünmektedir. Gazeller, okuyucu veya dinleyicinin, hikâyenin muhtelif yerlerinde, kritik olsun veya olmasın, karakterin iç dünyasına geçici bir bakış atabilmelerini sağlamak ve karakter

mersiyesini sahnede kendi kendine konuşur gibi söylemek yerine genellikle, herhangi birinin duymasına aldırış etmeden sıklıkla sesli bir şekilde söylemektedir (Varka'nın hekimden ricası dahi [A. 8] temelde yaşadığı sıkıntıların dışavurumudur, hekimin bilgisi kısmen amaçlanmaktadır). Diğer yandan Yûsuf-ı Meddâh'ın mesnevisindeki gazeller, daima aksiyonun kriz noktalarında, çoğu kez diğer karakterden cevap alma amacıyla karşımıza çıkmaktadır. Mesela Gülşâh, Varka'yı göndermesi için Allah'a yakarır (Y. 1) ve O da Varka'yı gönderir. Y. 2-3, 8-9 karşılıklı söylenmiş gazellerdir; Gülşâh, Varka'nın gazellerine karşılık vermektedir. Y. 4'te eski kölesi, Varka'yı gazel söyleyişinden tanır ve canını bağışlar; Y. 10'da ise canını alması için Allah'a yalvaran Varka'nın duası kabul olur.

Her iki şair de kimi gazelleri birbiriyle irtibatlandırmak için benzer biçimsel araçlar kullanmaktadır. Ayyûkî'de üç ana karakter (rakip kabilenin reisi Adnân, A. 1; Varka, A. 2; Gülşâh, A. 6) tarafından

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

söylenen ilk gazelerde *benim* anlamındaki *-i men* redifi kullanılmıştır. Böylece Adnân ile Varka arasındaki rekabet, daha başlangıçta Gülşâh'a hitaplarında aynı redifi kullanmalarıyla tesis edilmiş olur ve Gülşâh'ın, bu gazellerden epey sonra karşımıza çıkan gazeli, aynı redifin tercih edilmesi sebebiyle doğrudan diğer iki gazele bağlanır. Varka ve Gülşâh'ın gazellerinin son beytinde ikişer kere tekrar edilen *zinhâr* kelimesi de gazeller arasında bir bağ oluşturmaktadır. Ayrıca anlatının hayati noktalarında, görüldüğü kadarıyla yukarıda bahsedilen gazellerdeki kullanımın yansıması olarak *-i men* ile biten mısralara tesadüf ediyoruz: Varka'nın ikinci gazeline (A. 3) tekaddüm eden beytin her iki mısraı *-i men* ile bitmektedir. Gülşâh, ilk gazelinin ardından konuşmasını, ilk beyti *-i men* kafiyeli iki beyit ile sürdürmektedir. Mesnevide Gülşâh tarafından söylenen ilk beytin de iki mısraı *-i men* ile bitmektedir (1964: 54, beyit 16). Varka, sahte mezarın başında yas tutarken konuşması *-i men* beytiyle (1964: 82, beyit 13) nihayete ermekte ve son gazeli (A. 9) önceki tutkulu

konuşması *-i men* beytiyle (1964: 109, beyit 14) başlamaktadır. Şam Hükümdarı olan kocasının, Gülşâh'ın ıstırap dolu gazeli (A. 10) sonra endişesini dile getirdiği konuşmasının ilk beyti de *-i men* ile bitmekte (1964: 112, beyit 17), böylece hükümdar aşk hikâyesinin diğer karakterleriyle irtibatlandırılmış olmakta ve dokunaklı bir şekilde mütevazı hakkına işaret etmektedir. Son ayrılık sahnesinde Gülşâh'ın konuşması birbirini takip eden iki *-i men* kafiyeli beyit (1964: 100, beyit 6-7) içermektedir. Ayrıca Gülşâh'ın hayli uzun ölüm konuşmasında da (1964: 114-15, 114'te 3,7 ve 18. beyitler) birkaç mısra aynı özelliğe sahiptir.

Âşıkane gazelerde mısra sonlarını birinci tekil şahıs aitlik eki ile bitirmenin oldukça basit ve yaygın bir tercih olduğu tartışmaya açıkken ve dolayısıyla konuşmalar ve gazeller arasındaki tüm bu bağlar tesadüfi olabileceksen bu hususun bütün mesnevi boyunca tekrür etmesi Ayyûkî'nin bunu kahramanâne bir tarzda kaleme aldığı hikâyesinin arka planında, muhtemelen karakterler arasındaki romantik ilişkiyi

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

bariz bir odak noktası hâline getirmek amacıyla bilinçli bir şekilde kullandığını akla getirmektedir. Yûsuf-ı Meddâh'ın bu şablonu kısmen taklit etmiş olması da bu görüşü teyit eder mahiyettedir. İlk mukabil gazeller (Y. 2-3), ortak bir kafiyeyle sahip olmanın ötesinde *benüm* redifini de paylaşmaktadır. Varka'nın sonraki ağıdı olan gazelden (Y. 4) hemen önce ve sonra Varka'nın konuşmasını ihtiva eden mesnevi beyitlerinde (beyit 666, 676) her mısra *benüm* ile biter, gazel için bir çerçeve oluşturan bu uygulama önceki ikisinin de yansıması olur.

Özetle, gazel ekleme biçiminin Ayyûkî'yi model alıyor olmasına rağmen Yûsuf-ı Meddâh, mesneviye lirik şiir ekleme hususunda selefine nazaran daha belirgin bir rol üstlenmiştir. Sonraki pek çok Türkçe yazan aşk mesnevisi şairi, Yûsuf-ı Meddâh'ın örneğini takip etmiş ve mesneviye gazel eklemede açık bir şekilde belirlenmiş bu yolu kullanmıştır: Anlatıda gazelleri kritik noktalara yerleştirmiş ve onlara kurguda bir rol tayin etmişler; kimi zaman gazelleri müşterek kafiye ile

(sonraları müşterek vezin) kuvvetli bir şekilde birbirleriyle irtibatlandırmış ve gazelleri âşıklar arasındaki tutkulu diyaloglar için kullanmışlardır.

*

Türk edebiyatında Yûsuf-ı Meddâh ile Şeyhî arasında, üç aşk mesnevisinin yer aldığı bir grup karşımıza çıkıyor ki bunların Farsça modelleri –eğer mevcut ise- bizce meçhuldür. Oraya buraya serpiştirilmiş gazeller tümünde mevcuttur ve hepsinde ileri bir özellik olarak vezin çeşitlendirilmiştir ki bu *Varka ve Gülşâh*'ta görülmeyen bir yeniliktir (Sadece 1600 beyitten ibaret olan bu çalışmadan bir hayli uzun olan mesnevilerin hepsi mutlu sonla biter). Dördüncüsü ise Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sindeki İskender ile Gülşâh bölümüdür ki bu grupla birlikte değerlendirilmelidir.

İlki, Yûsuf'un çalışmasından birkaç yıl sonra kaleme alınan Mes'ûd bin Ahmed'in *Süheyl ü Nev-bahâr* (751/1350) adlı mesnevisidir. Müttekârib vezninde yazılmıştır. 14 gazelin 6'sı hezec 2 (8-9, 11-14), 3'ü muzâri' 1 (1, 4, 7), 3'ü müctess (2, 5-6), 1'i uzun remel 1 (3), 1'i muzâri' 2

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

(10) veznindedir. Yazılış sebepleri şu şekildedir:

1. Fağfur'un divanında sarhoş olan Süheyl'in kopuz eşliğinde gazel söylemesi (beyit 1178)

2. Süheyl'in divanda, neredeyse Fağfur'un kızı Nevbahâr'a olan aşkını gösterecek şekilde ikinci kez gazel söylemesi (beyit 1222)

3. Sesini işiterek Nevbahâr'ın dama çıkması umuduyla Süheyl'in kopuz eşliğinde Nevâ makamında şarkı söylemesi (beyit 1366)

4. Süheyl'in, Nevbahâr'ın ilgisini çekebilmek için ikinci girişimi (beyit 1433)

5. Süheyl'in, Nevbahâr'ın ilgisini çekebilmek için üçüncü girişimi (beyit 1475)

6. Süheyl'in, yola çıkan Nevbahâr'ın güzelliğini anlatan bir şiir söylemesi (beyit 1511)

7. Süheyl'in, Nevbahâr'ın ilgisini çekebilmek için dördüncü girişimi (beyit 1548)

8. Nihayet Süheyl'in doğrudan Nevbahâr'a şarkı söylemesi (beyit 1641)

9. Nevbahâr ile cümbüş eden Süheyl'in, Nevbahâr'ın ricası üzerine Nevbahâr'ın kopuzuyla şiir söylemesi (beyit 1801)

10. Nevbahâr'ın ricası üzerine Süheyl'in ikinci şarkıyı söylemesi (beyit 1821)

11. Şa'lûk'tan kaçan Nevbahâr'ın mersiye söylemesi (beyit 2488)

12. Nevbahâr'ın ikinci mersiyesi (beyit 2857)

13. Süheyl'in, Nevbahâr'ın rüyasına girmesi ve şiir söylemesi (beyit 2898)

14. Nevbahâr'ın rüyasında karşılık vermesi (beyit 2908)

On dört gazelin tamamı şiirin ilk kısmına sıkıştırılmıştır. Geriye kalan yaklaşık 2800 beyit boyunca âşıkların maceraları lirik bir kesintiye uğramaksızın devam etmektedir (Eserin tamamı 5703 beyittir). Bu dengesizlik bir zaaf olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan ilk kısımdaki gazeller, her birinin bağlamıyla yakın irtibat içerisinde olduğu iki gruba dağılmaktadır. 10 numaralı gazelden (beyit 1827) hemen sonra âşıklar kavuşur ve vuslat sahnesi tasvir edilir, böylece ilk on gazel, aşk hikâyesini zirveye ulaştıran bir

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

yol çizmiş olur. Oldukça kabiliyetli bir ozan olarak tasvir edilen Süheyl, başlangıçta aşkını ilan etmede gösterdiği beceriksizliğe rağmen okuyucunun sempatisini kazanır (4. gazelden sonra şarkısıyla Nevbahâr'ı cezbeder fakat Nevbahâr gözden kaybolunca Süheyl suya düşer ve sudan çıkarılır). Metnin 1827 beyti içinde tamamı Süheyl tarafından dile getirilen on gazel, yalnız onun tutkusunu dile getirmekle kalmaz hikâyeyi de karmaşık bir şekilde sarar. Diğer grupta yer alan sonraki dört gazelde, hikâye Nevbahâr'a ve onu zorla alıkoyan kişinin elinden kaçmasına odaklanır. On dört gazel aynı kafiye ve vezindeki çiftler halindedir.

Bu gruptaki ikinci eser, Şeyhoğlu'nun *Hurşîd-nâme* (789/1387) adlı eseridir. 7900 beyitten oluşan mesnevide 22⁴ gazel ve 1 tercî'-bend yer alır. Mesnevi hezec 1 vezindedir, lirik parçalarda ise şu vezinler kullanılmıştır: hezec 1 (1, 8, 9-10, tercî'-

bend), uzun hezec 1 (2), hezec 3 (15-16), müctess (3, 13-14, 22), muzârî' 1 (4-5), uzun remel 1 (6-7), remel 2 (17-18), remel 3 (12), recez 2 (11), mütekârib (19), münserih (20-21). Bunların yarısında (8-10, 13-14, tercî'-bend, 15-18, 20-22) mahlasın yenilikçi bir yaklaşımla kullanıldığını görüyoruz: Şiiri söyleyen karakter gazelin son beytinde, tercî'-de ise her bendden önce vasıta beytinde adını söylemektedir. Gazeller yedi çift hâlinde söylenmiştir. Bir çiftte (15-16) kafiye sabittir, redif değişir; bir diğerinde (20-21) redifin bir bölümü sabittir, kafiye değişir, diğerlerinde ise değişiklik görülmemektedir.

1. Padişah Siyavuş'un, kızı Hurşîd'in güzelliğini fark etmesi (beyit 961)
2. Âzâd'ın, Hurşîd'e olan aşkını Feraşâd'a söylemesi (beyit 1824)
3. Gulâm-ı Dîvâne'nin, Hurşîd'e olan aşkını Feraşâd'a söylemesi (beyit 1939)
4. Feraşâd'ın, Hurşîd'den ayrı kalışını sonlandırması için Allah'a yalvarması (beyit 2553)
5. Hurşîd'in cevabı (beyit 2618)

⁴ Editör 23 tane olduğunu söylüyor ancak bunlardan biri (beyit 5402-6) gazelden ziyade mesnevînin retorik takriri kullanan bir bölümdür (bk. beyit 3302-5, vb.).

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

6. Ferahşâd'ın Hurşîde gazel göndermesi (beyit 2740)
7. Hurşîd'in cevabı (beyit 2761)
8. Hurşîd'in Ferahşâd'dan ayrı olmasından şikâyet etmesi (beyit 2861)
9. Ferahşâd'ın Hurşîd'e aşkını ilan etmesi (beyit 3043)
10. Hurşîd'in cevabı (beyit 3055)
11. Ferahşâd'ın Hurşîd'e olan aşkını bir şarkıyla Âzâd'a söylemesi (beyit 3100)
12. Hurşîd'in Ferahşâd'a olan aşkını bir şarkıyla dadısına söylemesi (beyit 3143)
13. Mutriblerinin Hurşîd'in şarkısını söylemesi (beyit 3335)
14. Ferahşâd'ın cevabı (beyit 3357)
- Tercî'-bend: Hurşîd'in Ferahşâd'a uzun bir aşk şiiri göndermesi (beyit 3749)
15. Ferahşâd'ın Hurşîd'e vedası (beyit 6089)
16. Hurşîd'in Ferahşâd'a vedası (beyit 6102)
17. Hurşîd'in Ferahşâd'ın geleceğinden ümidi kesmesi (beyit 6698)
18. Ferahşâd'ın Hurşîd'e rüyasında cevap vermesi (beyit 6759)
19. Ölüm döşeğindeki babasının oğlu Ferahşâd'a nasihati (beyit 6920)

20. Hurşîd'in Ferahşâd'a gazel göndermesi (beyit 7228)
21. Ferahşâd'ın cevabı (beyit 7265)
22. Ferahşâd'ın Hurşîd'den ayrı oluşundan şikâyet etmesi (beyit 7405)

Yine açıkça belirlenmiş bir dizi gazel (4-14. gazeller), sonuncusunun hemen ardından başlayan (beyit 3472 vd.) aşk sahnesinin yolunu tayin eder. Bunlardan ilki (4. gazel) kurguda önemli bir rol oynar. Ferahşâd'ın kölesi Âzâd gazeli yazar ve Hurşîd'e ulaştırır. Hurşîd'in verdiği cevap (5. gazel) karşılıklı tutkulu şiirler söylenmesinin yolunu açar: ikincisi mektuplarla (6-7), biri âşıkların yüz yüze ilk karşılaşmalarında (9-10), bir diğeri de âşıkların vuslatlarından evvel tertip edilen mükellef mecliste (13-14). Bu gazeller âşıkların ayrılıktan şikâyet ettikleri iki fasılla kesilir (8, 11-12). Birlikte değerlendirildiğinde on bir gazel aksiyonun arka plan müziğini oluşturmaktadır. Bunları takip eden tercî'-bend anlatının tam merkezine yerleştirilmiştir ve ilk bölümü sonlandırır. Kahramanlık maceralarını ve savaşları

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

tasvir eden sonraki 2000 beyitte lirik parçalar yer almamaktadır. Yalnız sona doğru Hurşîd'le evlenebilmesi için Ferahşâd'ın yerine getirmesi gereken kahramanlık gösterisi yüzünden âşıklar tekrar ayrıldıklarında yeni bir gazel serisi başlar. Burada Hurşîd'in ağıdı (beyit 6697) ile rüyasında okuduğu cevap (17-18) *Süheyl ü Nevbahâr*'da benzer şekilde karşılıklı şiir söylemeyi hatıra getirmektedir.

Bu gruptaki eserlerin üçüncüsü Mehemed'in hezec 1 vezni ile kaleme aldığı ve metinde iki yerdeki eksikliklerle 8700 beyitten oluşan *Işk-nâme* (800/1397) adlı eseridir. Eserde yer alan otuz gazelde kullanılan vezinler şunlardır: hezec 1 (1, 4, 12-13, 20, 21-22, 30), muzâri' 1 (10-11), munsarih (14-15), müctess (diğerleri). Dokuz yerde gazeller çift olarak karşımıza çıkar. Üçü hariç her çiftte aynı vezin, üçünde (10-11, 14-15, 25-26) ise aynı redif kullanılmıştır (bk. beyit 2036: *Redîfin gözledi dirşürdi Ferruh/Velîkin kâfiye degşürdi Ferruh*). Gazellerin tamamında

gazeli dile getiren karakterin mahlası yer almaktadır.

1. Ferrûh'un Hitâ'ya ulaşması (beyit 985)
2. Hümâ'nın rüyadan uyanması (beyit 1015)
3. Ferrûh'un Hürremâbâd'a varması (beyit 1125)
4. Hümâ'nın uykusuz bir gece geçirmesi (beyit 1174)
5. Hümâ'nın Ferrûh'la buluşma iştiağı (beyit 1381)
6. Ferrûh'un Hümâ ile buluşma iştiağı (beyit 1672)
7. Hümâ'nın Ferrûh'tan beklentisi (beyit 1706)
8. Ferrûh'un Hümâ'nın bahçesine ulaşması (beyit 1729)
9. Ferrûh'un geçirdiği baygınlıktan uyanması ve Hümâ'nın gittiğini görmesi (beyit 1858)
10. Hümâ'nın dadısının tavsiyesini reddetmesi (beyit 1996)
11. Ferrûh'un dostunun tavsiyesini reddetmesi (beyit 2038)
12. Ferrûh'un Hümâ'ya gazel yazması (beyit 2109)

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

13. Hümâ'nın baygınlık geçiren Ferrûh'tan şiiri alması ve cevap yazması (beyit 2129)

14. Ferrûh'un Hümâ ile vuslata ermesi, safa gecesini (beyit 2282)

15. Hümâ'nın cevabı (beyit 2293)

16. Ferrûh'a kavuşturduğu için Hümâ'nın Allah'a şükretmesi (beyit 2404)

17. Ferrûh'un cevabı (beyit 2413)

18. Ferrûh'un kederli zamanlarında metin olması için Hümâ'ya mesaj göndermesi (beyit 2662)

19. Hümâ'nın cevabını göndermesi (beyit 2692)

20. Ferrûh'un Hümâ'nın bahçesinde şarkı söylemesi ve kendinden geçene kadar içmesi (beyit 2721)

21. Ferrûh'un Hümâ ile barışması (beyit 3376)

22. Hümâ'nın cevabı (beyit 3386)

23. Hümâ'nın Alemşâh'a verilmesi üzerine kahrolması (beyit 3551)

24. Ferrûh'un cevabı (beyit 3573)

25. Ferrûh'un Hümâ'dan ayrılacak olması üzerine kahrolması (beyit 3707)

26. Hümâ'nın cevabı (beyit 3724)

27. Siyahi köle tüccarından kaçan Hümâ'nın kendi haline üzülmesi (beyit 4265)

28. Pek çok maceradan sonra Ferrûh'un Hüma'ya kavuşması (beyit 6474)

29. Hümâ'nın cevabı (beyit 6484)

30. Ferrûh'un tekrar Hümâ ile birleşmesi (beyit 8075)

Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si esas itibarıyla aşk hikâyesi olmayıp didaktik bir kişisel gelişim eseri olması hasebiyle burada ele alınan tüm diğer mesnevilerden farklıdır. İskender'in, İran zaferinden sonra Hindistan zaferinden önce Seyistân hükümdarı Zeresb'in kızı Gülşâh'a kur yaparak onun gönlünü kazanması eserin başlarında konudan konuya hızlıca geçilen bölümlerde gerçekleşir. Açıkça görülüyor ki Ahmedî, İskender'in eğitiminin, kariyerinin ilk yıllarında romantik bir maceraya ihtiyaç duyduğunu düşünmektedir ve bu macera tabiatıyla karşılıklı gazel söylemeyi de ihtiva etmektedir. Bölümün sonunda Ahmedî, Nizâmî'nin Leylî ve Mecnûn ile Ferhâd ve

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

Şîrîn hikâyeleriyle mukayese edildiğinde eserinin bu bölümünün aşkın sırlarını açığa çıkardığını iddia etmekte, pek çok *Işk-nâme* (Mehammed'in eserine bir gönderme?) yazıldığını ancak hiçbirinin bunun gibi olmadığını, bu kısmı okuyanların *Cemşîd ü Hurşîd*'i (aynı isimle kendisinin yazmış olduğu esere gönderme?) unutacaklarını belirtmekte ve dahası 605 cevher (beyit)den oluşan bu kısmı iki günde yazdığını söylemektedir.⁵ Mesnevi ile aynı vezinde (remel 1) yazılan altı gazelde mahlas bulunmamaktadır.

⁵ Yayınlanan tıpkıbasımında (haz. Ünver) bu bölüm, 8754 beytin 1331'den 1933'e kadar olan kısmını kapsamaktadır. Bazı elyazması nüshalarda altı gazelin ilk ikisi atlanmıştır ve bu metinlerde Ahmedî bu bölümün 605 değil 551 "cevher" ihtiva ettiğini söylemektedir. Bu mesele şu makalede ele alınmıştır: "The Romance of Iskender and Gülshah," *Turkic Culture: Continuity and Change*, ed. S. M. Akural, (Indiana University Turkish Studies 6. Bloomington, IN, 1987): 95-103. [Yeniden basım: Robert Dankoff, *From Mahmud Kaşgari to Evliya Çelebi: Studies in Middle Turkic and Ottoman Literatures* (İstanbul: Isis, 2008): 229-238] [Türkçe tercümesi, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, haz. Mehmet Kalpaklı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999): 315-320].

1. Gülşâh'ın İskender'e ipek üzerine yazılmış gazel göndermesi (beyit 1434)
2. İskender'in cevabı (beyit 1463)
3. İskender'in Gülşâh'a yazdığı ayrılık mektubundaki (*firâk-nâme*) gazel (beyit 1659)
4. Gülşâh'ın İskender'e yazdığı ayrılık mektubundaki gazel (beyit 1659)
5. İskender'in gazeli (beyit 1813)
6. Gülşâh'ın gazeli (beyit 1874)

*

Hüsrev ü Şîrîn (takriben 828/1425) adlı eserinde, gazel üstadı olduğu hâlde Şeyhî "belagat nakdinin mihenk taşının mesnevi olduğu"nda ısrar etmektedir (beyit 567). Buna rağmen bu uzun mesneviye 27 gazel eklemekten kendini alamaz ve böylece Nizâmî'yi Batı Türkçesine uyarlayan Fahrî (768/1367)'nin aksine eserini Türk aşk mesnevilerinin akış yatağına yerleştirir. Şeyhî'nin gazelleri de gazeli söyleyen karakterin adı yerine müellifin adını taşıyan iki tanesi (1 ve 20. gazeller) hariç, mahlassızdır. Şeyhî mahlası ayrıca uzun tercî'-bendin (beyit 4781-4850) Ferhâd'ın ağzından söylenen son bendinde ve Şîrîn

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

tarafından dile getirilen münâcâtta (beyit 5453 vd.) da yer alır. Fuzûlî tarafından tutarlı bir şekilde takip edilen bu uygulama (aş. bk.) aşk mesnevilerine gazel ekleme geleneğinin son yeniliğidir. Şeyhî'nin kullandığı on farklı vezin şunlardır: uzun remel 1 (12, 14, 17, 19, 27), remel 2 (10-11), hezec 1 (8-9), uzun hezec 1 (6-7, 22, 26), hezec 2 (2), hezec 3 (tercî'-bend), muzâri' 1 (1, 3, 13, 20, 21, münâcât), müctess (4-5, 16, 24, 25), hafif (18, 23), mütekârib (15).

1. Şâvûr'un Şîrîn'i tasvir etmesi (beyit 1049)
2. Şîrîn, Hüsrev'in resmini görüp âşık olduğunda mutribinin Şîrîn'in ağzından gazel söylemesi (beyit 1308)
3. Hüsrev, Ermenistan'a ulaştıktan ve Şîrîn'in gitmiş olduğunu gördükten sonra içtiğinde mutribinin Hüsrev'in ağzından gazel söylemesi (beyit 2012)

4. Hüsrev'in dilinden ozan Bârbed'in gazel söylemesi (beyit 2985)
5. Şîrîn'in dilinden ozan Nigîsâ'nın gazel söylemesi (beyit 3006)

6. Hüsrev'in dilinden Bârbed'in gazel söylemesi (beyit 3021)
7. Şîrîn'in dilinden Nigîsâ'nın gazel söylemesi (beyit 3032)
8. Hüsrev'in dilinden Bârbed'in gazel söylemesi (beyit 3124)
9. Şîrîn'in dilinden Nigîsâ'nın gazel söylemesi (beyit 3133)
10. Hüsrev'in dilinden Bârbed'in gazel söylemesi (beyit 3214)
11. Şîrîn'in dilinden Nigîsâ'nın gazel söylemesi (beyit 3224)
12. Hüsrev'in Şîrîn'den ayrı oluşundan şikâyet etmesi (beyit 3549)
13. Şîrîn'in hasretini çeken Hüsrev'in dilinden Bârbed'in gazel söylemesi (beyit 3885)
14. Şîrîn'in, Hüsrev'in hasretini çekmesi (beyit 3924)
15. Mehîn Bânû'nun ölmesi (beyit 3970)
16. Şîrîn'in, Hüsrev'in hasretini çekmesi (beyit 4047)
17. Şîrîn'in ağzından Şâvûr'un Hüsrev'e gazel söylemesi (beyit 4160)
18. Hüsrev'in dilinden Bârbed'in gazel söylemesi (beyit 4181)

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

19. Hüsrev'in dilinden Bârbed'in gazel söylemesi (beyit 4189)

20. Ferhâd'dan Şîrîn'e (beyit 4365)

21. Ferhâd'ın Şîrîn için deli olması (beyit 4418)

22. Ferhâd'ın Şîrîn için deli olması (beyit 4485)

Tercî'-bend: Şîrîn'in kendisini dağda ziyaret etmesi üzerine Ferhâd'ın şiir söylemesi (beyit 4781)

Münâcât: Şîrîn'in Allah'tan merhamet dilemesi (beyit 5453)

23. Şîrîn'in kalesine Hüsrev'in sarhoş bir şekilde gelmesi üzerine (beyit 5574)

24. Şîrîn'in dilinden Nigîsâ'nın gazel söylemesi (beyit 6125)

25. Hüsrev'in dilinden Bârbed'in gazel söylemesi (beyit 6170)

26. Şîrîn'in dilinden Nigîsâ'nın gazel söylemesi (beyit 6215)

27. Hüsrev'in dilinden Bârbed'in gazel söylemesi (beyit 6277)

Görüldüğü üzere Şeyhî her fırsatta anlatıya gazel dâhil etmiş, hatta Nizâmî'nin eserinde Bârbed ve Nigîsâ adlı ozanların

iki âşıkın sözcülüğünü ettiği meşhur sahneyi tekrarlamıştır.

Şâhidî, *Gülşen-i Uşşâk* adlı aşk mesnevisinde (883/1478-79) gazel kullanmış (bk. Levend, 1959: 108-32, 160-76), Hamdullah Hamdî de hem *Yûsuf u Zelîhâ* (897/1491-92) adlı mesnevisinde hem *Leylâ ve Mecnûn* (905/1499-1500) adlı mesnevisinde gazel kullanmıştır.⁶ *Yûsuf u Zelîhâ* (897/1491-92)'daki gazelleri inceleyen Hüseyin Ayan, gazellerin hikâyesinin en dokunaklı noktalarında, şiirin hikâyesi karşısında karakterlerin ruh hâline hızlı bir bakış atmamıza müsaade edecek ve soluklanma şansı vererek okuyucunun mesneviye yeni bir ilgi ve bağlılıkla dönmesini sağlayacak şekilde karşımıza çıktığını belirtiyor (1972: 32). On beş gazelin hiçbiri Yûsuf tarafından dile getirilmemiştir. İlk üçü,

⁶ Bu aşk hikâyesinin Yahyâ Bey (ö. 983/1575) tarafından kaleme alınan ve geçtiğimiz yıllarda neşredilen geç dönem versiyonunda gazel yer almamaktadır. Mustafâ Darîr (768/1366) tarafından kaleme alınan daha eski bir versiyonunda tümü mesnevî ile aynı vezni paylaşan gazeller mevcuttur (İz, 1967: 591-605).

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

oğlunun hasretini çeken Ya'kûb'un şikâyeti; dördüncüsü Mısırlılar'ın Yûsuf'un güzelliğini övdükleri şarkı; beşten dokuzuncuya kadar Zelîhâ'nın Yûsuf'u rüyasında gördükten sonra çektiği hasret ve kötü talihinden şikâyetini dile getiren şiirler, onuncusu Yûsuf'u Zelîhâ'ya satan kervanbaşının pişmanlığı, on birincisi Bâzîga'nın açık artırmada rakiplerinin dikkatini dağıtmada başarısız olarak Yûsuf'u satın alamaması nedeniyle duyduğu hayal kırıklığını dile getiren yakınması, on ikinciden on beşinciye kadar Zelîhâ'nın, aşkını ilan ettiği ve ıstırabını dile getirdiği Yûsuf tarafından reddedilmesini anlatan şiirlerdir. Hamdî'nin sanat konusundaki saflığı Ayyûkî'yi akla getirmektedir. Gazelerde kullanılan vezinler hafif (mesnevi, no 1), remel 1 (no 3; tuyuğ, 8 ve 9 numaralar arasında geçen aşk üzerine bilgece nasihat), uzun hezec 1 (no 9), remel 2 (no 13), müctess (2, 4, 7, 14, 15 numaralar) ve muzâri' 1 (5, 6, 8, 10, 11, 12)'dir. Gibb (1900-9: c. 2, 207=c. 6, 77; no 112) yeri geldiğinde bir gazel örneği (Ayan'da 5 numaralı gazel) veriyor.

Şeyhî'nin aksine Fuzûlî'nin, mesneviye nazaran gazeli yüksek bir mevkiye konumlandığı görülmektedir. Fuzûlî, Türkçe *Dîvân*'ın önsözünde cenneti andıran ve kalbi incelten (Bir bakıma Mecnûn ile Leylâ'nın birbirlerine âşık olduğu okula benzer) bir okul tasarlar (1958: 4):

*Sahn-ı latîf ü hûbân der vey nişeste saf saf
Dîdâr-ı şân mübârek hem-çün sutûr-ı
Mushaf*

(Güzellerin saf saf oturduğu latif bir avlu
Mübarek yüzleri mushafın satırları gibi)

Bu ilahi ilim yuvasının delikanlılık çağındaki mensupları dinî ilimlerin ince hususlarından masun olduklarından “bu cennetâsâ mecliste aşk şiirlerinden başka bir şey söylenmemekte, okudukları sahifelerde kalp yakan gazellerden başka bir şey bulunmamaktadır.” (1958: 6)

Gazeldür safâ-bahş-ı ehl-i nazar

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

Gazeldür gül-i bûstân-ı hüner

Gazâl-ı gazel saydı âsân degül

Gazel münkiri ehl-i irfân degül

Gazel bildürür şâ'irin kudretin

Gazel arturur nâzımın şöhretin

Gönül gerçi eş'âra çok resm var

Gazel resmin it cümleden ihtiyâr

Ki her mahfilin ziynetidür gazel

Hired-mendler san'atıdur gazel

Fuzûlî'nin, Türk aşk mesnevi geleneğinin zirvesini temsil eden *Leylâ ve Mecnûn* (963/1556) adlı eserinde 22 gazel, 2 murabba ve 2 münâcât yer almaktadır. Tüm lirik parçalarda şairin kendi mahlasını kullanması Fuzûlî'nin bir bütün olarak şiirdeki temayülüyle uyum hâlinindedir: İnsani ve şahsi aşk trajedisini mistik hasrete ve uhrevî emeller seviyesine yükseltmek. Şeyhî ile başlayan bu yön genellendiğinde Fuzûlî sadece remel 2 (1, 7, 9-10), uzun hezec 1 (3, 8, ikinci murabba, 12, 18-19, 21), hezec 2 (4), müctess (11), muzâri' 1 (6, birinci ve ikinci münâcât), uzun remel 1 (diğerleri)'i kullanarak vezin sayısını azaltmıştır.

1. Leylâ'nın Mecnûn'dan ayrı oluşundan şikâyet etmesi (beyit 715)
 2. Mecnûn'un Leylâ'dan ayrı oluşundan şikâyet etmesi (beyit 789)
 3. Mecnûn'un, aşkından divane oluşu sebebiyle dostlarından kendisini mazur görmelerini istemesi (beyit 889)
 4. Aklını başına devşirmesi için babasının Mecnûn'a nasihat etmesi (beyit 972)
 5. Mecnûn'un babasından kendisini mazur görmesini istemesi (beyit 1016)
 6. Mecnûn'un Kâbe'de Allah'tan aşk belasını kendisinden almamasını dilemesi (beyit 1123)
 7. Buluta hitap eden Leylâ'nın aşkından şikâyet etmesi (beyit 1398)
 8. Mecnûn'un bivefa dünyayı Nevfel'e şikâyet etmesi (beyit 1485)
 9. Leylâ'nın Mecnûn'u zincire vurulmuş bir esir olarak görmesi (beyit 1641)
 10. Leylâ'yı gören Mecnûn'un adalet dilemesi (beyit 1670)
 11. Leylâ'nın İbni Selâm ile evleniyor olmasından şikâyet etmesi (beyit 1750)
- Murabba: Leylâ'ya yazdığı bir mektubun sonunda Mecnûn'un, Leylâ'nın vefasızlığından şikâyet etmesi (beyit 1922)

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

Murabba: Leylâ'nın, cevabının sonunda kendini mazur göstermesi (beyit 1996)

Münâcât: Mecnûn'un Allah'tan merhamet dilemesi (beyit 2323)

12. Zeyd'in, Leylâ'nın aşk şarkısını iletmesi (beyit 2379)

13. Mecnûn'un İbni Selâm'ın ölümünü duyması (beyit 2475)

Münâcât: Leylâ'nın Allah'tan merhamet dilemesi (beyit 2536)

14. Mecnûn'un, yaşadığı sıkıntıları dile getirerek Leylâ'ya kim olduğunu ispatlaması (beyit 2608)

15. Leylâ'nın cevabı (beyit 2637)

16. Mecnûn'un Leylâ'ya kim olduğunu sorması (beyit 2657)

17. Leylâ'nın cevabı (beyit 2686)

18. Mecnûn'un, fiziki vuslata gerek duymayan aşkının mükemmelliğinde ısrar etmesi (beyit 2727)

19. Leylâ'nın cevabı (beyit 2767)

20. Mecnûn'un tasavvufî ezgisi (beyit 2809)

21. Leylâ'nın ölümü üzerine Fuzûlî (beyit 2904)

22. Leylâ'nın kabri başında Mecnûn (beyit 2981)

Lirik parçaların tamamı hikâye bölünerek ancak anlatının akışı bozulmayacak şekilde maharetli bir biçimde yerleştirilmiştir. Fuzûlî o zamana kadar görmediğimiz biçimde ahenkli bir taslak kullanarak malzemesiyle bir çatı oluşturmuş ve hikâyenin zirvesine tırmanarak şiirleri ne yaptığını bilen mahir bir sanatkâr edasıyla yerleştirmiştir. Dört çift gazelin üçü, hikâyenin düğüm bölümünde, Leylâ'nın en nihayetinde divane âşıkı ile vuslata erme fırsatını ele geçirdiği ve Mecnûn'un fiziki vuslattan daha ulvi bir seviyeye ulaştığı gerekçesiyle bunu reddettiği yerde bir arada gruplandırılmıştır. Aynı vezin ve kafiyeyi paylaşan (ve aynı zamanda Şeyhî'nin yukarıda zikredilen şiirine nazire olan) mukabil münâcât, diğer iki gazele çerçeve olmak üzere son bulur. İki uzun lirik parça hikâyenin merkezinde âşıkların birbirlerine yazdıkları mektuplarda karşımıza çıkar. Eserin başında Mecnûn'un babasının ağzından ve sonunda şairin (veya meçhul "bilge kişi", *hiredmend*, beyit 2903) ağzından söylenen gazel bu

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

eklemelerin ahengini muhafaza etmektedir

ki ana hatları şöyle gösterilebilir:

1-3: Leylâ-Mecnûn-Mecnûn

4-6: Mecnûn'un babası-Mecnûn-Mecnûn

7-20: Leylâ-Mecnûn (9 defa)

21-22: Fuzûlî-Mecnûn

Fuzûlî'nin, mesnevisinde gazel kullanım şeklini resmedebilmek için aşağıdaki bölümü ele alabiliriz (1602-40. beyitler): Mecnûn zincirlenmiş bir esirin yerine geçer ve bir ihtiyarın peşinde Leylâ'nın evi civarında dolaşır. Onun acıklı hâlini gören Leylâ neşeli bir şarkı söyler:

*Yâr rahm itdi meger nâle vü efgânumuza
Ki kadem basdı bugün külbe-i ahzânumuza*

*Eşk bârânı meger kıldı meded kim nâgeh
Bitdi bu şâh-ı gül-i tâze gülistânumuza*

*Bize âh âteşinün yandığı andan bilünür
Ki çerağ eyledi rûşen şeb-i hicrânumuza*

*Bu visâle yuhu ahvâli dimek mümkün idi
Eger olsaydı yuhu dîde-i giryânumuza*

*Bir hayâl ola meger gördüğümüz yoksa
nigâr*

Mutlakâ hâtıra gelmez ki gele yanumuza

Yâr mihmânumuz oldı gelün ey cân u gönül

Kılalum sarf nemüz var ise mihmânumuza

*Dilberün câna imiş kasdı Fuzûlî gel kim
Cân virüp dilbere mihnet koyalum
cânumuza*

1648-69. beyitler: Bölüm, Leylâ'yı gören Mecnûn'un, Sultanından adalet istercesine aşkı ilan ettiği şu gazelle devam eder:

*Küfr-i zülfün salalı rahneler îmânumuza
Kâfir ağlar bizüm ahvâl-i perîşânumuza*

*Seni görmek müteazzir görünür böyle ki
eşk*

Sana bakdukca dolar dîde-i giryânumuza

*Cevri çok eyleme kim olmaya nâgeh tükene
Az idüp cevri ü cefâlar kılusun cânumuza*

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

*Eksük olmaz gamumuz bunca ki bizden
gam alup*

*Her gelen gamlu gider şâd gelüp
yanumuza*

*Var her halka-i zencîrümüzün bir ağzı
Muttasıl virmege işâ gam-ı pinhânumuza*

*Gam-ı eyyâm Fuzûlî bize bîdâd itdi
Gelmişüz acz ile dâd itmege sultânumuza*

Mesnevinin bu bölümü aşağıdaki dört beyitle son bulur (1676-79):

*Bir lahza kılup bu resme feryâd
Sultânına zulm-i aşkdan dâd
Zencîrini itdi pâre pâre
Dutdı yine halkdan kenâre
Endâmı şikeste çeşmi nemnâk
Rüsvâ vü harâb ü mest ü bî-bâk
Ardınca koşun koşun uşağlar
Ahvâline kim güler kim ağlar*

*

Sonraki dönem aşk mesnevilerini henüz çalışma fırsatı bulamadığımız için mesnevide lirik söyleme geleneğinin ne derecede kalıcı olduğunu veya Fuzûlî

sonrasında ne gibi gelişmelerin görüldüğünü söylemek güçtür. Ancak Şeyh Gâlib'in Türk mesnevi geleneğinde kuğunun son şarkısı sayılabilecek ünlü *Hüsn ü Aşk* (1197/1782) adlı mesnevisini burada zikredebiliriz: 2100 beyitlik bu eserde 4 lirik parça yer alır. Mesnevinin de vezni olan hezec 3 ile kaleme alınan bu şiirler, çok yaygın olmayan muhammes nazım şeklinde kaleme alınmıştır.

1. Dadısının bebek Aşk'a ninni söylemesi (beyit 319)
2. Aşk'ın Hüsne'e sevdalanması (beyit 1188)
3. Aşk'tan kendini bir müşkülден kurtaran ve ona Hüsn'ü hatırlatan Sühan'a (beyit 1527)
4. Aşk'ın ilk sevdasının mesut günlerini hatırlaması (beyit 1717)

Bu eklemeler, alegorik bir figür olan Aşk'ın Hüsn'le olan münasebetindeki kriz anlarını vurgulamaktadır. Şair, usule uygun bir şekilde her seferinde muhammesten önceki mısradaki aynı kâfiyeyi ve hatta aynı kelimeyi (*inşâd*) kullanarak, ilk üçünde

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

ayrıca bunun da öncesindeki mısralarda aynı kelimeleri kullanarak (beyit 317: *felâket/râhat*; beyit 1185: *çâlâk/eflâk*, beyit 1186: *râhat/felâket*; beyit 1525: *çâlâk/çâk*) bu şiirleri irtibatlandırmaktadır.

Lirik eklemeler, Şeyh Gâlib veya Fuzûlî gibi mükemmel sanatkârların elinde, anlatıyla bir uyum içerisinde entegre edilmesinin yanı sıra müstakil olarak da değerlerini koruyabilmekte ve ber-hayat olabilmektedir (Bu şiirler genellikle şairlerin gazelleri ve kısa şiirleri ile birlikte antoloji kitaplarına dâhil edilmektedir). Mesnevilerde yer alan gazellerin amacının, kendi içinde kafiyeli beyitlerden kaynaklanacak tekdüzeliği kırmak olduğu iddia edilmektedir (misal için bk. Rypka, 1968: 177, 259; Gibb, 1900-9 c. 1, 309; c. 2, 173). Şüphesiz aşk mesnevilerinin çoğu (tesadüfî parlak eserlerin dışında [bk. Tietze, 1974]) –Mordtmann’ın *Süheyl ü Nevbahâr*’ı “von ermüdender Weitschweifigkeit [uzun ve sıkıcı],” şeklinde karakterize ettiği gibi- kendini tekrarlayan sıkıcı eserlerdir ve bu durumlarda lirik parçalar esasında anlatıyı

renklendirmekte ve şiirin durağan yapısına cazibe kazandırmaktadır. Ancak geleneğin oluşmasının ve devam etmesinin sebebi bu değildir. Bu uygulamayı başlatan Ayyûkî’nin, fikri Arapça kaynağından aldığı muhakkaktır (yk. bk.: Z. Safâ alıntısı). Ayrıca, hele de hikâyenin kahramanı bir şair veya ozansa, gazel şeklindeki lirik parçaları mesneviye dâhil etmek tabii ve beklenen bir durumdur. Nizâmî’nin *Leylî ve Mecnûn*’unda dahi neden bu uygulamayı tercih etmediği bildiğimiz kadarıyla Fars edebiyatı tarihçilerince henüz sorgulanmamıştır. Ancak ben burada bir öneri sunacağım. Nizâmî’den önce Fahrüddîn Gürgânî de *Vîs ü Râmîn* (takriben 1050) adlı eserinde, Râmîn, Varka gibi maşukuna şiirler söyleyen bir ozan olduğu hâlde, lirik parçalardan imtina etmiştir. Gürgânî ile Ayyûkî’nin farklı yollar izlemesi kaynaklarının farklı olmasından ileri geliyor olabilir, kaynaklardan biri İslamiyet öncesi dönem Fars aşk hikâyeleri, diğeri ise Arap aşk şairlerinin hikâyeleridir (bk. Melikian-Chirvani, 1970: 30). Ayyûkî ile Gürgânî, Nizâmî için iki

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

muhtemel model ise Nizâmî'nin neden Gûrgânî'yi tercih ettiğini anlamak kolaydır: Gûrgânî bariz bir biçimde üstündür. Sonrasında ise Nizâmî'nin devasa nüfuzu, Fars mesnevi geleneğinin mecrasını tayin etmiştir.

Türk şairlere gelince Türk halk edebiyatındaki benzer uygulama sebebiyle –mensur bir hikâyeye lirik parçalar serpiştirme- Türk şairlerinin lirik parçaları mesneviye dâhil etmeye hevesli olup olmadıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu, Anadolu ve Azerbaycan âşıklarının hikâyelerinde hatta Özbek bahşılarının destanlarında uyguladıkları bir yöntemdir (bk. Boratav, *PTF*, 1964: c. 2, 31). Ne yazık ki halk edebiyatının bu ürünleri XVI. asırdan evvel yazıya geçirilmemiştir. Dede Korkut'un kahramanlık hikâyeleri (XV. asır?) bir tür serbest nazım ve nesir karışımından oluşur; fakat Türk âşıklarının sürekli nesir kullandıklarını veya Oğuzların kahramanlık hikâyelerinin, Kırgızlardaki modern mukabillerinde olduğu gibi baştan sonra manzum olduğunu söylemek güçtür.

Dânişmend-nâme (761/1360) ile ilk Türkçe aşk mesnevisi örneklerine yakın bir döneme ve çevreye geri gidiyoruz. Türkmenlerin Anadolu fetihlerini anlatan bu destansı hikâye, muhtelif uzunlukta mesnevi, gazel/kaside biçiminde manzum parçalar içeren mensur bir eserdir. Aruz vezniyle yazılmış olmasından ötürü manzum kısımlar elit edebî geleneği yansıtır. Müellifi Ârif Ali, türünün ilk örneği olan metnin diğerlerine nazaran manzum parçaları az ihtiva etmesi sebebiyle kusurlu olacağı hususunda bizi bilgilendirir ([1970]: 289, terc. 459); bunun tabîî neticesi olarak şairlik kabiliyetini sergilemek ve belki de anlatıyı renklendirmek amacıyla eserine manzum parçalar eklemiştir.

Bu bağlamda zikredilmesi gereken bir diğer eser de lirik parçalar ihtiva eden mensur kahramanlık hikâyesi *Battâl-nâme* (bu da XIV. asır?)'dir (bk. Kocatürk, 1964: 295); Ethé'nin yaptığı tercüme (1871) bakarak eserin yapısı konusunda hüküm

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

vermek güçtür.⁷ Ancak, bu eserin modeli olan ve aynı vezin ve aynı kafiyede (Lane tarafından taklit edilmiştir, 1908: 425-26) mukabil lirik parçalar ihtiva eden Arapça *Sîretü Zâti'l-Himme*, dikkat çekecek ölçüde Türk aşk hikâyelerine benzemektedir.⁸

Hiç şüphesiz mensur bir metne manzum parçalar serpiştirmek hemen evrensel bir olgudur ve hâlihazırdaki konumuzla ancak dolaylı olarak alakalıdır. Bunun, Budist metinlerinden *Suvarṇaprabhāsasūtra*'nın

⁷ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazma Eserler numara 6353'teki eserde anlatının ilk kısmında (ilk 30 varak) mensur metin sık sık nazım parçalarıyla inkitaya uğramakta, sonrasında (mesela 37a ile 111a arasında) ise nadiren bölünmektedir. Beş Avrupa elyazması ile Kazan baskısına dayanan uyarlamasında Ethé tuhaf bir şekilde manzum parçaları zikretmemiş, imada dahi bulunmamıştır. *Battâl-nâme*'nin erken dönem dört elyazmasına dayanan neşrinde de (ed. Yorgos Dedes, 2 c., Sources of Oriental Languages and Literatures, ed. Şinasi Tekin, Cambridge, MA: Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 1996) lirik eklemeler yer almamıştır.

⁸ Arap şiirinde nazımın işlevi Steinbach tarafından incelenmiştir, 1972: 121-26.

Uygur edebiyatında *Altun Yaruk* adıyla bilinen tercümesinde (“Aç Kaplan” hikâyesinde, ed. Gabain, 1974: 294-307) bir numunesini ve *Oğuz-nâme*'de meşhur bir örneğini (bk. Gabain'in incelemesi, *PTF*, 1964: c. 2, 220) görüyoruz. Bu, Arap ve Fars edebiyatlarında *Binbir Gece Masalları* geleneğinin ve Bigâmî'nin *Fîrûz Şâh-nâme* (bk. Hanaway, 1974: 19-20) gibi Farsça mensur aşk hikâyelerinin karakteristik özelliğidir. Erken dönem Anadolu Türkçesinin dinî-öğretici metinlerinden *Behcetü'l-Hadâyık* adlı mensur eser de Hamzavî'nin *Hamzanâme* (takriben 1400: Gibb, 1900-9: c. 1, 255)'sinde olduğu gibi nazımla zenginleştirilmiştir.

Bu tarz örneklerin çokluğu dikkate alındığında Türk şairlerin yalnız aşktan bahseden mesnevilere değil her türden mesnevi metnine gazel dâhil etmeleri şaşılacak bir durum değildir. XIII. asır gibi erken bir dönemde Ahmed Fakîh, *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerife* adlı kısa dinî şiirinde, ana metnin de vezni olan hezec 1 vezniyle yazılmış gazele benzeyen iki

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

metin (beyit 30-37, mahlaslı; beyit 79-85) görüyoruz. Kemâloğlu'nun Arap geceleri maceralarını manzum bir şekilde anlatan *Ferah-nâme* (789/1387; Kocatürk, 1964: 131-33)'sinde ve Abdî'nin *Câmesb-nâme* (833/1430; Gibb, 1900-9: 437) adlı eserinde de karşımıza çıkıyorlar. IX/XV. asrın sonunda Süleymân Çelebi'nin (812/1409) meşhur *Mevlid*'inde olmamasına rağmen Hamdî, *Mevlid-i Nebî* (Gibb, 1900-9: c. 2, 191) adlı eserine lirik parçalar dâhil ediyor.

Hulâsa olarak mesnevi metnine gazel dâhil etme geleneği, Fars aşk hikâyelerindeki mütevazı geçmişiyle yetinerek bu gelenekte hızlıca kaybolmuş fakat Türk şairlerinin ellerinde çiçek açmıştır. Okuduğunuz makale bu sahadaki çalışmaların öncüsü olmayı amaçlamaktadır ve konuya dair edebî ve tarihî değerlendirmelerin ilk fişegidir.

VEZİNLER

remel 1 - - - - -
uzun remel 1 - - - - -

remel 2 . . . - . . . - . -
remel 3 . . . - . - - . . . - . - -
hezec 1 . . . - . - - - . - -
uzun hezec 1 . . . - . - - - . - - - . - - -
hezec 2 - - . . - . . - - -
hezec 3 - - . . - . . - . - -
muzâri' 1 - - . - . - . - . . - . - -
muzâri' 2 - - . - . - - - . - . - -
müctess . . . - . . . - . - - . - -
hafif . . . - . - - - . - -
recez 2 - - . - . - - - . - - . - - -
münserih - - . - - - . - - - . - -
mütekârib . - - . - - . - - . - -

ÇALIŞMADA İSTİFADE EDİLEN ESERLER

FARŞÇA

AYYŪKÎ, (1964). *Varka vü Gülşâh*. ed. Z. Safâ. Tahran: Dânişgâh-ı Tahran.

MEKTEBÎ, [1964]. *Leylî vü Mecnûn*. ed. İ. Eşref. Şiraz: Kitâbfurûşî-i Muhammed Şîrâzî.

SELMÂN-I SÂVECÎ, (1969). *Cemşîd ü Hurşîd*. ed. F. Vahman ve J.P. Asmussen. Tahran: Bungâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb.

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19
October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014
ID:80 K:111

TÜRKÇE

AHMED FAKÎH, (1974). *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi 'ş-Şerîfe.* haz. H. Mazıoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu .

AHMEDÎ, (1975). *Cemşid ü Hurşid.* haz. M. Akalın. Ankara: Atatürk Üniversitesi.

AHMEDÎ, (1983). *İskender-nâme.* haz. İ. Ünver. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ÂRİF ALÎ, (1960). *Dânişmend-nâme.* 2 C. ed. I. Melikoff. Paris: A. Maisonneuve.

FAHRÎ, (1974), *Hüsrev ü Şîrîn.* ed. B. Flemming. Wiesbaden: F. Steiner.

FUZÛLÎ, (1955). *Leylâ ile Mecnun.* haz. N. H. Onan. İstanbul: Maarif Vekâleti.

FUZÛLÎ, (1958). *Türkçe Divan.* haz. K. Akyüz vd. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

MEHMED (MEHEMMED), (1965). *Işk-nâme.* haz. S. Yüksel. Ankara: Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü.

MES'ÛD BİN AHMED, (1991). *Süheyl ü Nevbahâr.* haz. Cem Dilçin. Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

ŞEYH GÂLİB, (1968). *Hüsn ü Aşk.* haz. A. Gölpınarlı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

ŞEYHÎ, (1963 ve 1980). *Hüsrev ü Şîrîn.* haz. F.K. Timurtaş. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

ŞEYHOĞLU MUSTAFA, (1979). *Hurşid-nâme.* haz. H. Ayan. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

YAHYÂ BEY, (1979). *Yûsuf ve Zelîhâ.* haz. M. Çavuşoğlu. İstanbul: Edebiyat Fakültesi.

YÛSUF-I MEDDÂH, (1976). *Varqa ve Gülşâh.* ed. G.M. Smith. Leiden: Brill.

İKİNCİL KAYNAKLAR

ATEŞ, A., (1979). “Mesnevî,” *İslam Ansiklopedisi.* C. 8, Ankara: Millî Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı: 127-133.

AYAN, H., (1974). “Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîsindeki Gazeller.” *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* 5: 31-49 (Erzurum).

BANARLI, N.S., (1936-39). “Ahmedî ve Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osmân.” *Türkiyat Mecmuası* 6: 49-135.

ETHÉ, H., (1871). *Die Fahrten des Sajjid Batthâl: ein alttürkischer Volks- und Sittenroman.* 2 Vols. Leipzig: F.A. Brockhaus .

UHİVE

www.uhedergisi.com

Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Ekim / Kasım / Aralık - Güz Dönemi Cilt: 2 Sayı: 5 Yıl:2014 Jel Kodu: Z19

October / November / December - Fall Semester Volume: 2 Issue: 5 Year: 2014

ID:80 K:111

GABAIN, A., (1974). *Alttürkische Grammatik*. 3. Auflage. Wiesbaden: Harrassowitz.

GANDJEİ, T., (1971). “The Genesis and Definition of a Literary Composition: The Dah-nāma (‘Ten love-letters’).” *Der Islam* 47: 59-66.

GIBB, E.J.W., (1900-9). *A History of Ottoman Poetry*. 6 Vols. London: Luzac.

HANAWAY, W.L. Jr., (1974). *Love and War: Adventures from the Firuz Shāh Nāma of Sheikh Bighami*. New York: Scholars’ Facsimiles & Reprints.

İZ, F., (1966-67), *Eski Türk Edebiyatında Nazım*. 2 C. İstanbul.

KOCATÜRK, V.M., (1964). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.

LANE, E.W., (1908). *Manners and Customs of the Modern Egyptians*. New York: E.P. Dutton & Co.

LEVEND, A.S., (1959). *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

MELIKIAN-CHIRVANI, A.S., [1970]. *Le roman de Varqe et Golşâh...* 22. Paris: Arts asiatiques.

MORDTMANN, J.H., (1925). *Introduction to Mes‘ūd, Suheil und Nevbehār : romantisches Gedicht des Mes‘ūd b. Aḥmed*, Hanover: Heinz Lafaire.

PTF, (1964). Vol. 2=*Philologiae Turcicae Fundamenta*. Vol. 2. Wiesbaden: Steiner.

RYPKA, J., (1968). *History of Iranian Literature*. Dordrecht: D. Reidel .

SAFÂ, Z., °Ayyūqî, Varka vü Gülşâh (yk. bk.), Giriş bölümü.

STEINBACH, U., (1972). *Dāt al-Himma: Kulturgeschichtliche Untersuchungen zu einem arabischen Volksroman*. Wiesbaden: F. Steiner.

TIETZE, A., (1974). “Meḥemmeds ‘Buch von der Liebe’: ein alt-osmanisches Gedicht” in W. Hoenerbach. ed. *Der Orient in der Forschung: Festschrift für Otto Spies*. Wiesbaden: 660-85.

YÜKSEL, S. Mehmed, *Işk-nâme* (yk. bk.), Giriş bölümü.